

PARTICIPATÍVNE PLÁNOVANIE A JEHO POZÍCIA V RÁMCI VÝVOJA PRIESTOROVO-PLÁNOVACEJ PARADIGMY

Matej Jaško

Priestorové plánovanie ako dedičstvo organizovanej modernity prešlo počas posledných dekád mnohými paradigmatickými zmenami. Participatívne (kolaboratívne / komunikatívne) plánovanie od svojho zrodu začiatkom 90-tych rokov transformovalo plánovací proces a otvorilo ho množstvu neprofesionálnych aktérov. Od prelomu milénia sledujeme paradigmatický obrat podporujúci kontinuálnu proliferáciu konsenzu a kooperatívnych vzorcov správania, prinášajúcich synergické efekty obohacujúce tradičné metódy a postupy o potrebnú pridanú hodnotu. Dnes je vo všeobecnosti vnímaná redefinícia tradičných väzieb medzi účastníkmi priestorovo-plánovacieho procesu ako niečo, čím sa vyznačujú všetky inteligentné prístupy. Permanentná a kontinuálna spätná väzba medzi týmito účastníkmi výrazne ovplyvnila všetky demokratické plánovacie kultúry, ktoré vzišli z tejto zmeny paradigmy. Vyvážený, udržateľný a úspešný manažment priestorového rozvoja jednoznačne požaduje kultúrnu kontinuitu a hodnotovú kompatibilitu, vychádzajúcu z demokraticky dosiahnutého spoločenského konsenzu. Integrácia rôznych hodnotových hierarchií, základných presvedčení a ideových línií do koherentného priestorovo-plánovacieho konceptu je v súčasnosti atraktívnou výzvou pre profesiu priestorového plánovača. Tento príspevok ponúka krátku analýzu príčin tejto postupnej zmeny paradigmy, ich ideovo-filozofických zdrojov ako aj kritickú reflexiu teoreticko-metodologickej podstaty participatívneho plánovania.

Úvod

Zrod plánovania v tej podobe ako ho poznáme dnes je nepriamym výsledkom nástupu organizovanej modernity [viac pozri napr. Faludi, 1973 alebo Allmendinger, 2002, 2009]. Spoločenskú atmosféru prvej polovice 20. storočia charakterizoval radikálny rozchod s minulosťou, požiadavka na nové (a najmä univerzálne platné) estetické a sociálne kritéria a snaha podmaniť všetky spoločenské procesy kalendárom, tabulkám, rozpisom a plánom... Pre priestorový vývoj to znamenalo orientáciu na budúcnosť, vyvolanie pocitu permanentného smerovania k dokonalosti, ktoré bolo spočiatku motivujúce pre

jednotlivých aktérov („byť pri tom“) a samozrejme aj nebyvalý priemet ideologických prvkov do praktického riešenia priestorovo relevantných problémov... Toto neskôr viedlo k obrovskej spoločenskej dezilúzii, pocitom vykorenenosti, márnosti a zlyhania. Urbanita bola chápaná predovšetkým v zmysle narastania miery štrukturovanosti a artikulácie priestoru, a bola tak jedným z žiarivých príkladov linearity vývoja typickej pre ranú modernitu. LeCorbusierové koncepty z čias ranej modernity pristupovali k mestu ako k pacientovi, potrebovujúcemu novú terapiu [Marcelli, 2012, s. 8]. Mestský organizmus nebol vnímaný ako kontinuum, u ktorého je historická pamäť nositeľom identity [po-

zri bližšie Jaško & Kubo, 2015]. Mestá v jednotlivých historických epochách neboli vnímané ako sekvenčné expozície tej istej identity v rôznych podmienkach, ale ako samostatné príbehy, často vystavané priamo na negácii minulosti.

Objasnenie vnútorných evolučných procesov sídelného vývoja sa neskôr stalo jedným z hlavných teoreticko-metodologických focusov urbanizmu, priestorového plánovania či urbánnej sociológie. Problematika synergetickej priestorovej kvality systémov osídlenia prestáva byť založená len na dekompozícii problémovej situácie, ale absorbuje čoraz viac mnohé poznatky z ďalších príbuzných vedných odborov [pozri bližšie Finka,

Prehľad hlavných paradigmatických škôl plánovania [podľa Jaško, 2015]

Paradigma	Pôsobenie	Cieľ / účel	Rola plánovača	Filozofický základ
Racionálno-prediktívne plánovanie	Cca 1945 – 1975	Verejný záujem, pokrok	Sociálny inžinier, expert, garant pokroku	Pozitivismus, marxizmus, štrukturalizmus
Inkrementálne plánovanie	Cca 1975 – 1985	Postupné zlepšenie	Koordinátor, expert, decision-maker	Liberalizmus, pragmatizmus, kritická teória, frankfurtská škola
Advokatívne plánovanie	Cca 1965 – 1985	Záujem klienta	Advokát	Neoliberalizmus, pragmatizmus
Neoliberálne plánovanie	Cca 1980 –	Ekonomický rast	Manažér	Neoliberalizmus, pragmatizmus
Participatívne (kolaboratívne) plánovanie	Cca 1990 –	Konsenzus, inklúzia, kohézia	Facilitátor, narrator, komunikátor	Postštrukturalizmus, kritická teória, teória komunikatívnej akcie

2001, s. 22 – 23]. Ideologická a paradigmatická pluralita konca 20. storočia však nezmenila primárne postavenie základného referenčného rámca – a tým je rámec človek – priestor / prostredie. Do popredia sa dostávajú nielen samotné priestorové systémy a štruktúry, ale predovšetkým „priestorové a kultúrne kontexty ich vzniku, možnosti ich adaptácie na meniace sa podmienky ich existencie a možnosti definovať zákony a zákonitosti ich evolúcie“ [Finka, 2001, s. 24]. Viac ako kedykoľvek predtým sa ukazuje, že čas je rovnako kľúčovou premennou ako miesto, resp. tieto premenné spoluurčujú výslednú kvalitu plánovacieho procesu v rovnakej miere [tzv. spacio-temporálne plánovanie – pozri napr. Finka, 2001, s. 24]. Navyše, priestorové plánovanie je procesom nielen normatívnym, ale aj diskurzívnym, pričom vychádzame z toho, že každý diskurz je historicky podmieneným politickým konštruktom. Obsahovým zázemím každého diskurzu [podľa van Dijna v Allmendinger, 2009, s. 14] je:

- a) Používaný jazyk – v prípade priestorového plánovania je to nielen odborná terminológia, ale aj ostatné sémiotické prvky prevládajúcej plánovacej kultúry, teda sémantika jednotlivých slov, často politicky alebo ideologicky zafarbených. V tejto súvislosti považujeme za potrebné poukázať na centrálnu úlohu jazyka práve v našej, stredo európskej plánovacej kultúre, postavenej na slove a význame, tak ako je to predjímané napr. v dielach Ludwiga Wittgensteina, Roberta Musila či Franza Kafku.
- b) Komunikácia presvedčení (beliefs) – sem spadajú otázky hodnôt, etické a morálne otázky, ako je napr. idea spravodlivej distribúcie zdrojov, participácie na diani, informačnej saturácie. Dôležitou súčasťou predmetného diskurzu sú nielen zjavné, otvorené obsahy, ale aj obsahy skryté, nemé, či „predpokladané“ (tzv. underlying assumptions).
- c) Interakcií v rôznych sociálnych situáciách – plánovanie generuje množstvo sociálnych rolí (napr. vlastníka, nájomca a pod.) a spoločenská prax potom formuje rôzne všeobecne platené očakávania od týchto rolí. Plánovanie sa tak stáva súčasťou sociálnej reality a je významne ovplyvnené jej dynamikou a zmenami v nej uskutoč-

ňovanými. Identita aktérov v procesoch plánovania je predovšetkým sociálnou a rolovou identitou.

Post-pozitivistické plánovanie

Problémom akejkoľvek typologizácie alebo pasportizácie plánovania je jeho komplexná, fluidná a najmä diskurzívna povaha. Znovu a znovu sa nám tu vynára dávna Faludiho dualita medzi substantívnou (plánovanie ako výsledok metaanalýzy mnohých kontextov) a procedurálnou (plánovanie ako proces) rovinou. Jeho rané presvedčenie, že plánovanie je skôr založené na procesoch než na substancii, bolo neskôr podrobené veľkej (a čiastočne oprávnenej) kritike. Plánovanie založené na procesoch čerpalo skôr z teórie systémov, programovania, modelovania a systémovej analýzy. Tieto bývalé prístupy akoby predpokladali, že plánovanie je apolitické, hodnotovo neutrálne a najmä lineárne (smerujúce výhradne dopredu s predpokladom, že časom sa systém, ktorý je najefektívnejší, postupne presadí na celom svete). Plánovanie však nemá iba racionálne pozadie, nie je riešením istej spacio-temporálnej situácie optimálnym spôsobom, ale je často výsledkom rôznych spoločenských konfrontácií, kanalizáciou iracionality, či skratkovitou odpoveďou na otázky, ktoré sa zdajú byť naliehavé...

Od 80. rokov sa nebývalým spôsobom rozšírila názorová pluralita v plánovaní a definitívne pochovala sny o linearity plánovania. Nesledujeme už jeden plánovací diskurz, ale symfóniu čiastkových, navzájom sa prelínajúcich diskurzov. Allmendinger [2002] vo svojom základnom prehľade uvádza napr. neoliberalné plánovanie, plánovanie založené na verejnej voľbe (public choice), postmoderné plánovanie, neopragmatizmus, prístupy založené na politickej ekonomii a kolaboratívne plánovanie. Všetky uvedené prístupy v zásade spĺňajú kritéria tzv. post-positivistického plánovania, t. j. zrodili sa vo chvíli, keď plánovanie stratilo ašpiráciu hľadať jediné správne riešenie. Do popredia sa dostávajú prístupy založené na sociálnej praxi, sociálnych normách, správani a jazyku. Plánovacia kultúra ako súhrn

špecifických, jedinečných a zároveň typických prístupov k faktorom, hrajúcim podstatnú rolu v priestorovom vývoji [Jašo & Finka, 2019] sa stala jedným z najdôležitejších tzv. mäkkých faktorov plánovacej praxe [pozri napr. de Vries, 2015; Valler & Phelps, 2018].

Medzi prvé pokusy ako „skrotiť“ Faludiho [1973] dualitu patrí napr. Friedmannova [1987; Allmendinger, 2002] typológia. Rozčleňuje plánovanie na politickú analýzu, sociálne učenie, sociálnu reformu a sociálnu mobilizáciu. Obe Faludiho dimenzie (substancia aj proces) tu dostávajú simultánny (a bohužiaľ bližšie nedefinovaný) priestor vo všetkých štyroch oblastiach. Sľubnejšia Yiftachelova [Allmendinger, 2002] typológia stavia na troch centrálnych otázkach: analytická debata (Čo je plánovanie?), debata o urbánnej forme (Ako vyzerá dobrý územný plan?) a procedurálna debata (Ako vyzerá dobrý plánovací proces?). Fúzia substanciálneho aj procedurálneho hľadiska tu dostáva menej difúznou formu ako u Friedmanna a do istej miery rehabilituje Faludiho dichotómiu.

Niekde tu však môžeme pozorovať postupný prechod z pozitivistického (racionálno-prediktívneho, deterministického, inkrementálneho) plánovania na post-positivistické. Predpona post-naznačuje, že post-positivistické plánovanie je reakciou, dôsledkom, odpoveďou na niečo, čo mu predchádzalo. Bělohradský [2022, s. 335] v tejto súvislosti píše: „*tá zbanalizovaná predpona post- znamená, že sme minulosť neprekonalí, ale uvelebili sme sa v jej modifikáciách a troskách, v jej rozptýlenej triedi (...)*“. Na rozdiel od pozitivistických koncepcí zameraných smerom dopredu, post-positivistické plánovanie v sebe obsahuje istú metodologickú opatrnosť, priznanie, že nevieme celkom presne, kam ktorý spoločenský trend smeruje, a skôr než definitívnou odpoveďou, je post-positivistická definícia plánovania pracovnou hypotézou, vstupom do diskusie či istou priebežnou bilanciou. Zatiaľčo pozitivistický plánovač bol vnímaný ako hlavný (a niekedy jediný) nositeľ zodpovednosti za plánovanie „*pracujúci s nevysloveným predpokladom (basic assumption), že ‚vie viac‘ o situácii, v ktorej radi svojim klientom*“ [Chadwick v All-

mendinger, 2002], post-pozitivismus „signalizuje stratu viery v esencialistickú epistemológiu, spochybňujúc pojmy ako ‚logika plánovania‘ a všetky dištinkcie – hermeneutické či pozitivistické – na tomto stavajúce“ [Bohman v Allmendinger, 2002]. Post-pozitivistické prístupy vidia plánovača ako poradcu (advisor), ktorý – ako ktokoľvek iný – pracuje v komplexnom svete, kde neexistujú „odpovede“, ale len rôzne a často neurčité možnosti. Dôraz je postavený na jazyk a zmysel, nie na dôkaz a realitu [viac v Allmendinger, 2002].

Teoreticko-metodologické zázemie participatívneho / kolaboratívneho / komunikatívneho plánovania

Mnohí autori [Healy, 1997, 2003; Allmendinger, 2009; Giddens, 1990] považujú plánovanie za jedno z najdôležitejších dedičstiev organizovanej modernity. Počas jej krízy, resp. po expirácii jej hlavných ideových základov (lineárny rast, univerzalizmus, vedecká dekompozícia problému), sa ukázalo, že aj plánovanie sa ocitlo akoby v slepej uličke. Habermas hovorí o „nedokončenom projekte modernity“ [Allmendinger, 2009], ktorý sa ale nedá dokončiť starými známymi prostriedkami, Beck [2004] predstavuje koncept tzv. druhej modernity a Bauman [2002] píše o „skvapalňovaní modernity“. Plánovanie sa ocitlo ako relikv modernity v postmodernom prostredí, strácajúci svoju legitimitu a zakotvenie v spoločenskom diskurze. Radikálna kritika ho obviňovala, že je len jedným z ďalších nástrojov pre distribúciu a kontrolu moci v spoločnosti [vychádzajúc najmä z Foucaultových teórií – pozri napr. Flyvbjerg & Richardson, 2002] alebo že je v podstate len kamuflážou pre preskupovanie vplyvu. Autori vychádzajúci z tejto perspektívy požadovali vrhnúť svetlo aj na „temnú stránku plánovania“, resp. dekonštruovať „skrytý svet moci“ v plánovaní [podľa Boyer v Allmendinger, 2009, s. 170]. Flyvbjerg [Allmendinger, 2009, s. 179] píše o tom, že plánovacia prax sa stala synonymom pre duplicitu akcií, získavanie neoprávnených výhod, zneužívanie moci a post hoc racionalizmus. Podľa Yiftachela [Allmendinger, 2009, s. 179] plánovanie minimalizuje

periférne kultúry, potláča subordinované komunity a je štrukturálne uspôsobené predovšetkým pre to, ako vykonávalo socio-ekonomickú kontrolu a útlak (control and oppression). Soja [1997, s. 241] píše, že vykorisťovanie, nátlak, dominancia sa stali základnými rámcami plánovacej praxe. K týmto kritikám možno priradiť aj menšinové hlasy, charakterizujúce plánovanie per se ako generačne konfrontačné, rasovo nespravodlivé a genderovo nevyrovnané [pozri napr. Sandercock v Allmendinger, 2009]. Sociálna, príjmová ale aj ideologická fragmentácia spoločnosti, ku ktorej dochádzalo v západnej Európe v 80-tych rokoch, sa skrátka nemohla neodraziť v plánovacej praxi. Oporami modernistických konceptov bol štát a pokrok, a nie komunita alebo verejnosť. V teoretickej rovine bolo plánovanie v podstate aplikáciou teórie systémov na priestorový rozvoj, v praxi sa však často ocitalo vo vleku politických udalostí, zmien verejnej mienky či iných nepredvídateľných udalostí...

Postmoderné koncepty priniesli nové pohľady aj na problematiku identity [pozri Jaššo, 2015]. Modernita stavala predovšetkým na koncepte unitarizmu a univerzalizmu: vychádzajúc predovšetkým z dedičstva osvietenstva a francúzskej revolúcie požadovala rovnaké podmienky pre všetkých a zaručovala všetkým rovnaké práva. Identita však nie je len o rovnakých právach a rovnakých podmienkach, je predovšetkým sociálnym konštruktom umožňujúcim podieľať sa na skladbe rôznych sociálnych štruktúr (multiple identities), resp. spoluvytvárať a zároveň spoluprežívať sociálnu realitu. Rešpekt voči diferenciacii identít priniesli až postmoderné protiprúdy v umení, filozofii aj architektúre. Leonie Sandercock [1998] píše o reformovaní komunity – zatiaľ čo tradičné komunity boli založené na exkluzívnosti (in or out), postmoderná komunita nemá pevnú hierarchiu a pevné hranice. Členstvo v jednej komunite a priori nevylučuje členstvo v druhej (úspešný manažér môže byť zároveň aj ekologický aktivista).

Čo z toho vyplýva? Verejný záujem (jav normatívny a prinajmenšom skryto ideologický) ako bývalú oporu všetkých modernistických konceptov nie

je možné jednoznačne a trvalo zafinovať a mal by byť transformovaný na občiansku kultúru (jav skôr kontextuálny a diskurzívny). Toto sa do istej miery prenieslo aj na problematiku identity sídla / regiónu [Jaššo, 2015]: táto identita nie je len výsledkom kultúrno-historického vývoja, ale obsahuje v sebe aj plánovacu kultúru, mieru sociálnej kohézie či spôsob, akým sa riešia konflikty či vykonávajú rozhodnutia priestorovo-plánovacej praxe. Identita podľa postštrukturalistov navyše nie je nemenná a navždy daná, naopak, je skôr fluidná a je transformovaná nielen vonkajšími zásahmi, ale aj jej interpretáciou (dekonštrukcia). Aj historické centrá našich miest, napriek tomu, že sú prísne pamiatkovo chránené a nie je v nich veľmi povolená extenzívna nová výstavba, podliehajú zmenám svojej identity. Tieto zmeny sa však dejú skôr na metanaratívnej úrovni – fyzická stabilita a nemennosť ich architektonického fondu neznamená, že sa nemôže meniť ich sémiotika a sémantika. Priestor nie je nikdy „daný“, vždy sa „stáva“ (becoming) niečím, a preto je zo svojej podstaty skôr neukončeným procesom než navždy danou súradnicou.

Hlavnou témou diskusií na prelome milénia sa tak stala požiadavka „komunikačného obratu“ (communication turn, kommunikative Wende), podporujúca kontinuálnu proliferáciu konsenzu a kooperatívnych vzorcov správania, prinášajúcich synergické efekty obohacujúce tradičné metódy a postupy a najmä potrebnú pridanú hodnotu. Ukázalo sa, že jazyk, a v širšom zmysle komunikácia, sú kľúčom ku každému spoločenskému javu alebo procesu: pre Foucaulta bol jazyk a význam prostriedkom, ktorým sa dajú analyzovať moc a mocenské konfigurácie v spoločnosti, pre Giddensa je komunikácia kľúčom k začleneniu do sociálnych štruktúr (tzv. štrukturačná teória) a pre Habermasa (teória komunikatívnej akcie) je jazyk a komunikácia kľúčom k porozumeniu nadvlády inštrumentálnej racionality a k „nedokončenému projektu modernity“ [pozri bližšie napr. Healey, 2003; Martuccelli, 2008; Balon, 2008]. Beaugard [Allmendinger, 2009] požaduje, aby texty postmoderného plánovania boli „vedome fragmentarizované a kontingentné, nelineárne, bez ašpirácie na konečnú a úplnú

obsažnosť, singularitu alebo dokonca záväznú autoritu“. Richard Rorty zavádza pre autoritatívny vokabulár modernity výraz „koncový slovník“, a jedinou účinnou zbraňou proti nemu je podľa neho irónia a nedôvera... Postmoderné prístupy sa snažia „prekonať nejasnosť sémiotického myslenia moderny“ a spojiť to, čo modernistické koncepty rozdelili: teda znak, skutočnosť a myslenie [Váně, 2008, s. 280]. Pre plánovanie to platilo dvojnásobne: Derrida [Váně, 2008, s. 281] tvrdí, že hlavnou funkciou rozumu je hľadanie istôt a zavádza pojem logocentrizmus, ktorý je odrazom hladu po dokonale racionálnom jazyku, reprezentujúcom svet. Svet plánovacích dokumentov a konceptov racionálno-prediktívneho plánovania dobre zapadal do tejto ilúzie. Derrida ďalej upozorňuje na to, že význam netkvie v znakoch samotných, ale vo vzťahoch medzi nimi. Odmieťa tak štrukturalistický predpoklad, že čokoľvek je logicky vyjadrené, je stále, univerzálne a nadčasové. Aj identita je teda dočasná a relatívna [Váně, 2008]. Healey [2003, s. 107] píše, že účasť na kolaboratívnom plánovaní do istej miery pretvára seba-percepciu a osobnú identitu účastníkov.

Zásadným príspevkom post-štrukturalistických teórií a myšlienkových konceptov k formovaniu paradigmy participatívneho plánovania však bol pohľad na inklúziu a reprezentáciu (menšinových, opozičných, kontrakurentných názorov a aktérov). „Tyrania vedy“ ako najviditeľnejšieho prejavu nadvlády inštrumentálnej racionality sa v minulosti prejavovala v diskriminácii a vylúčení alternatívnych zdrojov poznania (skúsenosť, konsenzus, zážitok, ...) v priestorovo-plánovacom diskurze. Ráció bolo podľa Derridyho [Váně, 2008] nielen jediným zdrojom legitimacy, ale slúžilo aj ako opresívny nástroj sociálneho vylúčenia tých, ktorí neovládali príslušný profesný kód alebo odmietali niektoré zdanlivo večné pravdy.

Miera otvorenosti komunikácie a miera inklúzie aktérov však vypovedá nielen o miere spätnej väzby v systéme, ale aj o hodnotovom modeli spoločnosti. Totalitné systémy sa opierajú o lineárnu komunikáciu. Naproti tomu, každá demokratická komunikácia musí byť obojstranná a nelineárna. V minulosti

bola participácia tzv. „malých hráčov“ dezinterpretovaná ako oslabenie vitality tradičných logických väzieb a kompromitácia osvedčených zákonitostí priestorového rozvoja. Kompromis však nemusí znamenať nezmyselnú obeť všetkých účastníkov, možno ho vnímať ako spôsob modifikácie individuálnych cieľov na spoločnú platformu [Day, 2004, s. 170]. Dnes je vo všeobecnosti vnímaná redefinícia tradičných väzieb medzi účastníkmi priestorovo-plánovacieho procesu ako niečo, čím sa vyznačujú všetky inteligentné prístupy [pozri Jaššo, 2011]. Permanentná a kontinuálna spätná väzba medzi týmito účastníkmi signifikantne ovplyvnila plánovacie kultúry, ktoré vzišli z tejto zmeny paradigmy. Objavili sa rôzne názvy pre viac-menej rovnaký metodologický a filozofický základ: môžeme sem zahrnúť Foresterove [1989] „komunikatívne plánovanie“, „plánovanie formou debaty“ od Patsy Healy [1997, 2003] a jej odvodený neskorší výraz „inkluzívny diskurz“ alebo Fischlerovo „kolaboratívne plánovanie“ [Allmendinger, 2009, tento názov neskôr uprednostňovala aj Patsy Healy]; všetky tieto koncepty sú v podstate transformáciou Habermasovej kritickej teórie do plánovacieho diskurzu [Allmendinger, 2002]. Sú reakciou na požiadavku mnohých postmoderných protiprúdov aby „*súčasná spoločnosť prestala hýriť optimizmom a konkrétnym typom viery v prehľadnosť koherentných odpovedí*“ [Váně 2008, s. 291].

Zdá sa, že stará Kuhnova [1970] hypotéza o tom, že zmena môže byť iniciovaná a zavedená len tými, ktorí žijú mimo existujúcej paradigmy, sa opäť potvrdila. Priestorové plánovanie prešlo transformáciou smerom k jeho kontingentnej povahe [Keim et al., 2002] a stalo sa procesom permanentného hľadania bez záruky vopred poznaného výsledku. Rozhodovanie v stálej neistote je dnes mottom dňa. Navyše – k neistote sa pridala dvojznačnosť. Znamená to, nielen nedostatok informácií o budúcom vývoji, ale aj nedostatok objektívnych kritérií na posúdenie vhodnosti jednotlivých postupov a opatrení. Vieme, čo vlastne chcú obyvatelia, zamestnávateľia, ostatní stakeholderi na danom území? A dá sa to vôbec zistiť? Stávky sú neobyčajne vysoké: v hre je

budúcnosť miest, regiónov a štátov, budovaných po stáročia, ako aj kvalita života miliónov ľudí [pozri Jaššo, 2011, 2015].

Vyvážený, udržateľný a úspešný manažment priestorového rozvoja jednoznačne požaduje kultúrnu kontinuitu a kompatibilitu. Integrácia rôznych hodnotových hierarchií, základných presvedčení a ideových línií do koherentného priestorovo-plánovacieho konceptu je v súčasnosti atraktívnou výzvou pre profesiu priestorového plánovača. Foresterov postmoderný koncept „hľadajme spolu zmysel“ akoby bol povýšený do ďalšieho štádia dodatkom Patsy Healy „zatiaľčo žijeme rôzne“ [Mäntysalo, 2005]. Forrester požaduje zásadnú revíziu roly a kompetencie priestorového plánovača: zatiaľčo v dobách organizovanej modernity stačila rola expertného analytika, schopného naplňať tradičné ciele rozvoja spoločnosti (rast, expanzia), v dnešnej role sa jadro profesionálnych kompetencií priestorového plánovača výrazne posúva do oblasti tzv. soft skills, jeho hlavnou úlohou je identifikovať záujmy, sprostredkovať dialóg a komunikáciu, navrhnúť spravodlivé riešenie a zabezpečiť jeho akceptáciu naprieč skupinami stakeholderov [Stiftel, 2000]. Neznamená to však absolútny morálny relativizmus, aj Forester [1989] uznáva, že „*to že všetky záujmy a nároky sú vyslovené, neznamená, že je medzi nimi rovnosť*“. Postmoderna ako celok bola niekedy obviňovaná z toho, že svojou kritikou prispela k strate zmyslu spoločenského usporiadania a strate „bezpečia“, ktoré poskytovali modernistické koncepty najmä vo vede a politike [pozri napr. Váně, 2008]. Participatívne plánovanie však prvýkrát akceptovalo, že spoločnosť je v pohybe. Akceptácia a povzbudenie rôznosti, pluralita pozícií, ktoré sa zároveň priebežne menia – to všetky sú nevyhnutné predpoklady úspešného plánovacieho procesu. Participatívne plánovanie je priamou ilustráciou Habermasovej základnej sociálnej situácie: intersubjektívne jednanie bude vždy produktívnejšie ako strnulý systémový prístup, ktorého výsledkom je nakoniec vždy udržiavanie status quo. Pasívneho aktéra v systémovej analýze (racionálno-prediktívne plánovanie) nahradzuje predstava konkrétneho, aktívneho aktéra, ktorého jednanie nie

je determinované sociálnymi štruktúrami, ale ktorý tieto štruktúry sám vytvára a pretvára [pozri napr. Balon, 2008; Šubrt, 2008].

Vzhľadom na to, že komunikatívne / kolaboratívne / participatívne plánovanie vzniklo skôr „zdola“, ako reakcia na nefungujúce (často teoreticky dobre rozpracované) racionalistické či inkrementalistické prístupy, nemožno ho ani podrobiť systémovej analýze a nemá jednotnú metodológiu (ako malo napr. racionálne-prediktívne plánovanie). Je skôr súborom postupov než teóriou, resp. plánovacou školou. Harris [2002, s. 37] sa nazdáva, že „kolaboratívne plánovanie možno interpretovať ako istý element dlhotrvajúceho programu výskumu a teoretického vývoja zameraného na demokratický manažment, riadenie urbánneho / regionálneho prostredia a využitie menej opresívnych plánovacích mechanizmov“.

Participatívne (kolaboratívne) plánovanie v podaní Patsy Healy stojí prevažne na kriticknej teórii (Habermas, Adorno), post-štrukturalizme a čiastočne aj na prvkoch kognitívnej psychológie. Štruktúracia ako schopnosť plánovača využiť existujúce participačné a komunikačné mechanizmy v spoločnosti v procesoch plánovania je jej filozofický leitmotív. Forresterov prístup síce vychádza tiež z Habermasa, nadväzuje však viac na americký pragmatizmus. Jeho ideovú inšpiráciu možno hľadať skôr v dielach Richarda Rortyho, zatiaľčo v koncepcii Patsy Healy vidno vplyv Giddensových myšlienok. Forrester kombinuje pragmatizmus a komunikatívnu racionalitu a viac zodpovedá severoamerickej realite, do istej miery nadväzujúc na advokatívne plánovanie, ktoré však predsa len postrádalo istý etos a bolo horšie prístupné verejnej kontrole vo Veľkej Británii (ani v zvyšku Európy sa advokatívne plánovanie nikdy príliš nepresadilo). Allmendingerov model [2002] vychádzajúci z postmodernizmu a kriticknej teórie je v podstate alternatívou či syntézou predchádzajúcich dvoch. Healy [1997; v Harris, 2002, s. 39] definuje participatívne / kolaboratívne plánovanie ako odpoveď na otázku „prečo sú mestské regióny dôležité pre sociálnu, ekonomickú a environmentálnu politiku a ako sa môžu politické komu-

nity organizovať tak aby zvýšili kvalitu miesta“. Jej model je pomerne široký a integruje obrovský rozsah tém: od komunity, vzťahu k distribúcii moci, globálnej ekonomickej reštrukturalizácii, enviromentalizmu, kultúry a systému správy (governance), dizajnu inštitúcií, technokratickej kontroly a povahy expertízy až po mediáciu, riešenie konfliktov a priestorové plánovanie ako celok [pozri Harris, 2002].

Princípy participatívneho / kolaboratívneho / komunikatívneho plánovania definuje Patsy Healy [1997; Finka, 2001, s. 18] nasledovne:

- Komunikatívne plánovanie je interaktívnym a explanatívnym procesom, ktorý sa zameriava na rozhodnutia a aktivity v rôznych oblastiach politiky, ale súčasne získava poznatky z reálneho sveta.
- Interakcie sa realizujú medzi rôznymi prelievajúcimi sa a prekrývajúcimi sa skupinami, pričom každá má svoj hodnotový a poznatkový systém a svoj vlastný spôsob argumentácie a hodnotenia.
- Interkomunikatívne plánovanie obsahuje zmysluplný dialóg medzi týmito skupinami.
- Výsledky plánovania nespočívajú len v programoch a politikách, ale tiež vo vytvorení arén, kde sú formulované programy a identifikované a riešené konflikty.
- V rámci argumentácie sú mobilizované všetky dimenzie vedomostí, vzájomného rešpektu, porozumenia, skúsenosti a oprávnenosti.
- Interakcie sú obsiahnuté v rámci komunikatívneho plánovania v čo najväčšej miere tak, aby všetci zúčastnení mali možnosť participovať, a tým prispejú k demokratickému pluralizmu.
- Komunikatívne plánovanie je tiež procesom vzájomného učenia sa, kde sa účastníci dozvedajú o sebe vzájomne, o svojich vzájomných vzťahoch a hodnotových systémoch nové skutočnosti.
- V komunikatívnom plánovaní sa venuje pozornosť sile jazyka, metafor, ideí, predstáv a líniam príbehov v spoločnej snahe zmeniť materiálne podmienky a nastoliť nové relácie v spoločnosti.
- Komunikatívne plánovanie nelpie na cieľoch tak, ako racionalistické plánovanie, je to proces, ktorý určuje istý smer napredovania, ktorý je akcepto-

vaný zúčastnenými stranami a môže byť menený, pokiaľ títo pociťujú potrebu.

- Komunikatívne plánovanie teda obsahuje oboje – interakciu aj iteráciu, ktoré sa realizujú v rozsiahlom inštitucionálnom kontexte, kde je základným cieľom dosiahnuť súhlas a konsenzus zainteresovaných.

Kritická reflexia participatívneho plánovania

Participatívne (komunikatívne, kolaboratívne) plánovanie je vo všeobecnosti považované v krajinách s demokratickým zriadením za dominantnú paradigmu posledných 30 rokov. Opiera sa o pojmy ako rôznosť, identita, zvláštnosť, lokálnosť a zdá sa, že spomínaný „komunikačný obrat“ prišiel z viacerých strán [pozri napr. Huxley & Yiftachel, 2003], avšak plánovanie samotné má v sebe globálne aspirácie. Zdá sa, píše ďalej Huxley & Yiftachel [2000, s. 104], že „napriek úprimným pokusom podporovať kultúrnu senzitivitu, otvorenosť a širšie povedomie (awareness), nové plánovanie a plánovači zdieľajú všetky kultúrne, historické a geografické predpoklady, domnienky a perspektívy tradičných racionálnych prístupov“. Sledujeme taktiež vzostup konzervatívnych, anti-modernistických a anti-globalizačných resentimentov, ktoré sú v podstate v opozícii voči participatívne plánovaniu (aspoň v tej podobe ako ich navrhla P. Healy) a zdá sa, že volanie po autoritatívnejšom jazyku je opäť hlasnejšie. Ozývajú sa opäť hlasy, požadujúce návrat plánovania k svojej regulatívnej a normotvornej podstate, neponúkajú však odpoveď, ako má plánovanie reagovať na fluidný, fragmentarizovaný a neustále sa meniaci svet. Tieto kritické hlasy nezriedka pripisujú participatívne plánovaniu prevažne ľavicovo-progresívnu ideológiu, čo však nemusí byť celkom pravda.

Harvey [1996] sa nazdáva, že ani Habermas nedáva definitívnu odpoveď na to, ako sú spacio-temporálne vzťahy produkované a ako sa integrujú do procesov komunikatívnej akcie. Kritika z radov politickej a urbánnej ekonómie sa zameriava na to, že participatívne

plánovanie zanedbáva štruktúry a príliš preceňuje kapacitu individuálnej akcie [Harris, 2002, s. 32]. Podľa Healey [2003, s. 112] však štúdium makroekonomických a geopolitických pohybov, ako je fiškálna kríza sociálneho štátu 70-tych rokov, prechod z fordistickej na post-fordistickú organizáciu výroby ani globalizácia nepomôže samo o sebe lepšie pochopiť „čítanie dynamickej reality v špecifických kontextoch“. Spomínaná Habermasova teória komunikatívnej akcie alebo Giddensova štruktúračná teória vysvetľujú podľa nej lepšie príklon ku participatívnym / kolaboratívnym konceptom plánovania.

Koncept vzájomnej interakcie účastníkov (stakeholding) je podľa P. Healy [Harris, 2002] kľúčovým pre koncept participatívneho plánovania. S tým však súvisí aj ďalšia námietka kritikov voči jednostrannej a trochu redukcionistickej metodológii participatívneho plánovania: miesto a priestor sú v Healyovej interpretácii takmer výhradne sociálnymi konštruktami, resp. sociálnym poľom a strácajú tak svoju topografickú, resp. geografickú signifikanciu. Miesto prestáva byť fyzickým teritóriom, ale stáva sa predmetom súťaženia (isteže aj kooperatívnych iniciatív) rôznych sociálnych uskupení a aliancií. Toto zvyšuje dôležitosť „novej spaciálnej imaginácie“ a potrebu „rekonfigurácie časopriestorového slovníka (time-space vocabulary)“ v našej plánovacej praxi, tak ako to požaduje napr. Harris [2002].

Objavujú sa aj názory, že je lepšie dívať sa na teóriu plánovania nie ako na samostatný robustný korpus vedeckých hypotéz a poznatkov, ale ako na „prenos všeobecných sociálnych, politických, ekonomických, dizajnových a ekologických teórií do plánovacej praxe“ [Huxley & Yiftachel, 2000, s. 106]. Aj inokedy veľmi zdieľný Castells [1998; Huxley & Yiftachel, 2000] sa obmedzuje na tvrdenie, že plánovanie je predovšetkým profesia a vystačí si s poznatkami z ostatných vedeckých disciplín. Clifford & Tewdwr-Jones [2014, s. 59] sa nazdávajú, že plánovač neustále osciluje medzi rolami „spolupracovníka zmien“ (collaborateur) a „odopierača zmien“ (resister).

Ďalšie výhrady smerujú k tomu, že aj participatívne plánovanie je prispô-

sobené najmä európsko-americkému kontextu. Huxley & Yiftachel [2000] sa domnievajú, že je potrebné zdôrazniť, že jeho potenciálna relevancia, aplikovateľnosť a komunikačné možnosti sú zrejmé len v tomto kultúrnom okruhu. Participatívne plánovanie vyrástlo v liberálnej demokracii a opiera sa o ďalšie fenomény naplno sa prejavujúce v tomto type politického zriadenia (právo na slobodný prejav, právo na informácie). Je veľmi otázne, akú perspektívu a možnosti má participatívne plánovanie v autokratických politických systémoch, resp. v tzv. riadených demokraciách.

Zdá sa, že celostné konceptuálne prístupy zdôrazňujúce jedinečnosť, identitu miesta, mäkké faktory spolu s narastajúcou relevanciou participatívnych metód plánovania definitívne odsúvajú všetky prevažne normatívno-regulatívne koncepty do úzadia. Participatívne / kolaboratívne plánovanie poníma miesto (place) a priestor (space) nie ako statické, ale ako dynamické premenné. Obe kategórie sú predovšetkým sociálnym konštruktom [Harris, 2002; Healey, 1997] a vedú k „spacializácii normatívnej plánovacej teórie“ [Harris, 2002, s. 34]. Healey [2003, s. 104] píše o tom, že „udržiavanie a podporovanie jedinečných kvalít miesta“ je základným znakom komunikatívneho plánovania. Potvrdzujú to aj pomerne dobré výsledky participatívneho plánovania na veľkých projektoch, zahŕňajúcich množstvo aktérov s rôznym hodnotovým pozadím (napr. transformácia Hafen City v Hamburgu).

Záver

Participatívne plánovanie ako dominantná plánovacia paradigma 21. storočia v demokratických spoločnostiach priniesla nepochybne mnoho benefitov do plánovacieho procesu a prostredníctvom účasti širokého spektra aktérov vo väčšine prípadov zabezpečila lepšiu akceptáciu a udržateľnosť výsledkov plánovacieho procesu. Nenávratne transformovala rolu plánovača smerom k manažérskeму a facilitačnému ťažisku profesie a do istej miery otvorila plánovací diskurz všetkým spoločenským aktérom. Rezignácia na dokonalé a definitívne riešenia priniesla potrebnú flexi-

bilitu a väčšiu otvorenosť plánovacieho procesu. Demokratická diskusia podporuje evolučný vývoj spoločnosti a do istej miery predchádza náhlým mocenským zrážkam. Silne hierarchické plánovacie kultúry založené na autoritatívnom a direktívnom rozhodovaní sa ukázali byť neefektívne zoči-voči narastajúcej komplexite súčasného priestorového vývoja a multilaterálnosti vedľajších efektov takéhoto rozhodovania. Takéto kultúry zlyhávajú predovšetkým z hľadiska udržateľnosti rozvoja a zabezpečenia dlhodobej akceptácie takýchto rozhodnutí. Dokonca ani plánovacie kultúry v západnej Európe 70-tych rokov založené na progresívnom inkrementalizme neboli schopné efektívne riešiť vznikajúce priestorové konfrontácie a kolízie. Ani participatívne plánovanie však nemôže odstrániť všetky priestorové konflikty, napätia a antagonizmy. V súčasnosti sa v ňom navyše premietajú aj mnohé aktuálne alebo nedávne externé šoky, vedúce k zníženiu miery spoločenskej dôvery, poklesu teritoriálnej kohézie a oslabeniu celkovej súdržnosti spoločnosti. Napriek nepochybným minulým úspechom a všeobecnej akceptácii spoločnosťou je tak participatívne plánovanie v demokratických spoločnostiach podrobované stále novým testom.

Použité zdroje:

- ALLMENDINGER, P. 2002. The Post-Positivist Landscape of Planning Theory. In: ALLMENDINGER, P.; TEWDWR-JONES, M. (Eds.): *Planning Futures: New Directions for Planning Theory*. Routledge. Taylor & Francis. New York – London.
- ALLMENDINGER, P. 2009. *Planning Theory*. 2nd edition. Palgrave Macmillan. Hampshire.
- BALON, J. 2008. Teorie komunikativního jednání Jürgena Habermase. In: ŠUBRT a kol. (Ed.): *Soudobá sociologie II (Teorie sociálního jednání a sociální struktury)*. Univerzita Karlova v Praze. Nakladatelství Karolinum. Praha.
- BAUMAN, Z. 2002. *Tekutá modernita*. Mladá fronta. Praha.
- BECK, U. 2004. *Riziková společnost*. Sociologické nakladatelství. Praha.
- BĚLOHRADSKÝ, V. 2022. *Čas pléthokracie*. Nakladatelství 65. pole. Praha.
- CLIFFORD, B.; TEWDWR-JONES, M. 2014. *The Collaborating Planner? Practitioners in Neoliberal Age*. Policy Press. Bristol.
- DAY, C. 2004. *Duch a místo*. Vydavatelství ERA. Brno.
- DEVRIES, J. 2015. Planning and Culture Unfolded: The Cases of Flanders and the Netherlands. In:

- European Planning Studies*, 23(11), s. 2148 – 2164. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/09654313.2015.1018406>.
- FALUDI, A. 1973. *A Reader in Planning Theory*. Pergamon Press. New York.
- FALUDI, A. 1987. *A Decision-Centred View of Environmental Planning*. Pergamon Press. Oxford.
- FINKA, M. 2001. *Interdisciplinárne aspekty vývoja priestorovej kvality systémov osídlenia*. Spectra – ROAD. Bratislava.
- FLYVBJERG, B.; RICHARDSON, T. 2002. Planning and Foucault: In Search of the Dark Side of Planning Theory. In: ALLMENDINGER, P.; TEWDWR-JONES, M. (Eds.): *Planning Futures: New Directions for Planning Theory*, s. 44 – 62. Routledge. Taylor & Francis Group. New York – London.
- FORRESTER, J. 1989. *Planning in the Face of Power*. University of California Press. Berkeley.
- GIDDENS, A. 1990. *The Consequences of Modernity*. Oxford. Polity Press.
- HARRIS, N. 2002. Collaborative Planning: From Theoretical Foundations to Practice Forms. In: ALLMENDINGER, P.; TEWDWR-JONES, M. (Eds.): *Planning Futures: New Directions for Planning Theory*, s. 21 – 43. Routledge. Taylor & Francis Group. New York – London.
- HARVEY, D. 1996. *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Basil Blackwell. Oxford.
- HEALEY, P. 1997. *Collaborative Planning: Shaping Places in Fragmented Societies*. Macmillan. London.
- HEALEY, P. 2003. Collaborative Planning in Perspective. In: *Planning Theory*, vol. 2, no. 2, s. 101 – 123.
- HUXLEY, M.; YIFTACHEL, O. 2000. New Paradigm or Old Myopia? Unsettling the Communicative Turn in Planning Theory. In: *Journal of Planning Education and Research*, vol. 19, no. 4, s. 333 – 342.
- JAŠŠO, M. 2011. Plánovacie kultúra. In: FINKA, M. (Ed.): *Priestorové plánovanie*, s. 175 – 196. Spectra – ROAD. Bratislava.
- JAŠŠO, M. 2015. *Regionálna identita a jej manažment*. Habilitačná práca. STU Bratislava, 2015.
- JAŠŠO, M.; FINKA, M. 2019. The Role of Leadership in the Current Contexts of Central European Planning Culture. In: JAŠŠO, M.; FINKA, M.; HUSÁR, M. (Eds.): *The Role of Public Sector in Local Economic and Territorial Development*. Innovation in Central, Eastern and South Eastern Europe = EAI/Springer Innovations in Communication and Computing, s. 131 – 159. 1. vyd. Cham, Switzerland: Springer, 2018.
- JAŠŠO, M.; KUBO, L. 2015. *Urbánna sémiotika*. Spectra – ROAD. Bratislava.
- KEIM, K.-D.; JÄHNKE, P.; KÜHN, M.; LIEBMAN, H. 2002. Transformation der Planungskultur? Ein Untersuchungsansatz im Spiegel stadt- und regionalplanerischer Praxisbeispiele in Berlin-Brandenburg. In: *Planungsrundschau – Zeitschrift für Planungstheorie und Planungspolitik*, Ausgabe 06/2002, s. 126 – 152.
- KUHN, T. 1970. *The Structure of Scientific Revolutions*. 2. vyd. The University of Chicago Press. Chicago.
- MARCELLI, M. 2012. Mestá: domy, ľudia, toky a obrazy. In: *Urbanita*, vol. 24, no. 3, s. 7 – 9.
- MARTUCCELLI, D. 2008. *Sociologie modernity: Itinerárí 20. storočia*. Centrum pro studium demokracie a kultury. Brno.
- MÄNTYSALO, R. 2005. Approaches to Participation in Urban Planning Theories. In: ZETTI, I.; BRAND, S. (Eds.): *Rehabilitation of Suburban Areas – Brozzi and Le Piagge Neighbourhoods*, University of Florence, s. 23 – 38. Dostupné z: <http://virtualli.tkk.fi/yhdyskuntasuunnittelu/ytk-eri/materia/mantysalo.pdf>. [vid. 12. 2. 2008].
- SANDERCOCK, L. 1998. *Toward Cosmopolis: Planning for Multicultural Cities*. Chichester. Wiley.
- SOJA, E. 1997. Planning in/for Postmodernity. In: BENKO, G.; STROHMAYER, U. (Eds.): *Space & Social Theory. Interpreting Modernity and Postmodernity*, s. 236 – 249. Blackwell Publishers. Oxford, Malden.
- STIFTEL, B. 2000. Planning Theory. In: PELASEYED, R. (Ed.): *The National AICP Examination Preparation Course Guidebook*, s. 4 – 16.
- ŠUBRT, J. 2007. Anthony Giddens: Teorie struktury, teorie modernity. In: ŠUBRT a kol. (Ed.): *Soudobá sociologie I (Teoretické koncepce a jejich autoři)*. Univerzita Karlova v Praze. Nakladatelství Karolinum. Praha.
- VALLER D.; PHELPS, N. A. 2018. Faming the Future: On Local Planning Cultures and Legacies. In: *Planning Theory & Practice*, 19(5), s. 698 – 716. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/14649357.2018.1537448>.
- VÁNĚ, J. 2008. Postmoderna – predsudky, pomluvy, nedorozumění aneb pokus o typologii. In: ŠUBRT a kol. (Ed.): *Soudobá sociologie III (Diagnózy soudobých společností)*. Univerzita Karlova v Praze. Nakladatelství Karolinum. Praha.

doc. Mgr. Matej Jaššo, PhD.
Spectra Centre of Excellence of the EU
Oddelení priestorového plánovania
Ústav manažmentu
Slovenská technická univerzita v Bratislave

ENGLISH ABSTRACT

Participatory Planning and Its Position Within Framework Development of Spatial Planning Paradigm, by Matej Jaššo

Spatial planning as a legacy of organized modernity has undergone many paradigmatic changes during the last decades. Since its birth in the early 1990s, participatory (collaborative/communicative) planning has transformed the planning process and opened it up to a number of non-professional actors. Since the turn of the millennium, we have been following a paradigm shift fostering the continuous proliferation of consensus oriented and cooperative patterns of behavior, bringing synergetic effects which are enriching traditional methods and procedures with the necessary added value. Nowadays, the substantial redefinition of traditional ties between participants in the spatial planning process is generally considered as something that characterizes all intelligent approaches. The permanent and continuous feedback between these participants greatly influenced all democratic planning cultures that emerged from this paradigm shift. Balanced, sustainable and successful management of spatial development requires cultural continuity and value compatibility, based upon a democratically achieved societal consensus. The integration of different value hierarchies, underlying beliefs and ideological lines into a coherent spatial-planning concept is currently an attractive challenge for the spatial planners worldwide. This contribution offers a short analysis of the causes of this gradual paradigm shift, their ideological and philosophical roots as well as a critical reflection of the theoretical and methodological background of participatory planning.